

Bernard Lewis'e Göre Doğu-Batı Kutuplaşmasının Düşünsel Temelleri ve İslam

The Intellectual Foundations of the East-West Polarization and Islam According to Bernard Lewis

Zeynep ALİMOğLU SÜRMEĻİ*

Öz

Yirmi birinci yüzyılın önde gelen oryantalistlerinden biri olan Bernard Lewis, araştırmalarını Ortadoğu ve İslam konularına hasretmiş bir akademisyendir. Bir dönem, George Walker Bush'un danışmanlığını yapan Lewis'e yönelik toplumumuzdaki genel algı, araştırmalarını, akademik merakın ötesinde ABD'nin Ortadoğu politikalarını şekillendirmek ve coğrafyayı yeniden düzenlemek için devletine istihbarat sağlamak gayesi ile yaptığı yönündedir. Akademik çevreleri istisna ederse Lewis'e ve çalışmalarına yönelik toplumumuzdaki genel algı olumsuzdur. Eserlerinin pek çoğu Türkçe'ye de tercüme edilmiş olan ve ülkemizde çok okunan Bernard Lewis, Türkiye'yi Ortadoğu ülkelerinden ayrı bir yere koymaktadır. Türkiye'nin demokrasi serüvenini göklere çıkarması nedeniyle bazı akademik çevrelerde yüceltilen Lewis'in İslam'a yönelik eleştirilerinin, eleştirilerinde kullandığı dilin ve daha da önemlisi Lewis'in objektifliğine dair

Abstract

Bernard Lewis, one of the greatest orientalist of the twenty-first century, is an academic who has devoted his studies to the Middle East and Islam. The general perception in our society towards Lewis, who was a consultant to George Walker Bush for a while, is that he did his research beyond academic curiosity with the aim of providing intelligence to his state in order to shape the US's Middle East policies and reorganize the geography. With the exception of academic circles, the general perception of Lewis and his work in our society is negative. Bernard Lewis, most of whose works have been translated into Turkish and who is widely read in our country, puts Turkey in a separate place from the Middle East countries. It has engaged our attention that Lewis's criticism of Islam, the language he used in his criticisms, and more importantly, the research on his objectivity has been neglected while he has been glorified in some academic circles for praising

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Elazığ, Türkiye / zasurmeli@firat.edu.tr / <https://orcid.org/0000-0003-0101-1812>

araştırmaların ihmal edildiği dikkatimizi çekmiştir. Etkili bir akademisyen olması nedeniyle Lewis'in fikirlerine yönelik çalışmalar önem arz etmektedir. Doğu-Batı kutuplaşmasının en temel nedeninin din olduğunu düşünen Lewis'e göre kısa vadede söz konusu iki medeniyetin birbirine müsamaha ile yaklaşması imkân dahilinde değildir. Bunun nedeni ise İslam'ın vazetdiği öğretiler ve dini düşüncede yenilenmeye dair herhangi bir çabanın olmayışdır. Bu araştırmada Lewis'in konu ile ilgili fikirleri ele alınarak bir düşünürün aidiyetlerinden mutlak mânâda soyutlanarak ötekine tarafsız bir gözle bakışının imkânı Bernard Lewis özelinde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Bernard Lewis, Oryantalizm, İslam, Doğu-Batı Kutuplaşması.

Turkey's democracy adventure. Studies on Lewis's ideas are important because he is an effective academic. According to Lewis, who thinks that religion is the most fundamental reason for East-West polarization, it is not possible for the two civilizations in question to approach each other with tolerance in the short term. The reason for this is that there is no effort to renew the teachings and religious thought of Islam. In this research, the possibility of a philosopher's absolute isolation from his belongings and an impartial view of the other will be discussed in the context of Bernard Lewis by dealing with his ideas on the subject.

Keywords: History of Islamic Sects, Bernard Lewis, Orientalism, Islam, East-West Polarization.

Giriş

Bu araştırma, günümüz önde gelen oryantalistlerinden Bernard Lewis'in Doğu-Batı mukayesesi ekseninde İslam dünyasına yönelik yaklaşım ve fikirlerini konu edinmektedir. Lewis'in aidiyetlerinin söz konusu yaklaşımına etkisini, kendi eserlerinden ve üslubundan tespit etmeye ve bunu yaparken her şeyden önce kendimizin de bir kültür ve tarih parçası olduğumuzu unutmadan muhatabımızı eleştiriye tabi tutmaya çalışacağız. Nesnellüğün ölçüsünü belirleyecek olan zihnin, aidiyetlerini sorgulama ve zafiyet noktalarını kabul edebilme yetenek ve yeterliliğine sahip olması bir zaruret olarak karşımızda durmaktadır. Bu nedenle kendi aidiyetlerimizi mümkün merteye parantez içerisine alarak inceleme konusu ettiğimiz Bernard Lewis'in, Doğu'ya ve İslam'a bakışını tarafsız bir gözle sunma gayretinde olacağız.

Doğu ve Batı kavramları, coğrafi birer terim olup olgusal anlamlarının ötesinde imgesel anlamları ile yaygın bir biçimde kullanılan kavramlardır.¹ Bu kavramlar, zamanla iki ayrı kültürün ideolojik

¹ İnsanoğlu, güneşin doğduğu cihete doğu (şark-orient) battığı cihete batı (garb-occident) demişse de arzın küresel yapısı düşünüldüğünde aslında güneşi değil kendisini referans kabul etmiştir. Doğu-Batı kavramları, imgesel anlamları ile ilk olarak Antik Yunanlılar tarafından kullanılmıştır. Ancak kavramların yaygın biçimde kullanıma girişi, Roma İmparatorluğu dönemine denk gelmiş-

ifade biçimleri haline gelmiş olup bugün genellikle Avrupa kültürüne sahip olan toplumlar ile Müslüman toplumları ve Uzak Doğu başta olmak üzere çeşitli toplumları ifade etmek için yaygın biçimde kullanılmaktadır.² Bir kültürün diğerine yönelik yaklaşımı, algısı ve oluşturduğu öteki imajının nesnelliği söz konusu kavramlar ve özellikle de Batı'da, Doğu'ya yönelik yapılan çalışmalar üzerinden tartışma konusu edilmiştir.³ Oryantalizm hakkında etraflı araştırmaları olan Edward W. Said'e göre Doğu'ya yönelik çalışmalar yani şarkiyatçılık, akademik bir çalışma alanıdır. Ancak akademik araştırmaya dayalı bir ihtisas alanını, coğrafi bir alan terimiyle dile getirmek bile yapının tarafsız bir araştırma olmadığını göstermektedir. Lewis ise böyle düşünmemektedir. Çünkü ona göre şarkiyatçılığa dair araştırmalar sadece İslam medeniyetine dair çalışmalar olmayıp daha geniş bir coğrafyayı ve kültürü kapsamaktadır.⁴ O, İslam'ın bir coğrafyanın değil bir dinin adı olmasından hareketle İslam ve Batı, Avrupa ve Batı şeklindeki kullanımlarda belirli bir asimetri olduğunu veya asimetri varmış gibi görüldüğünü ifade eder. Müslümanların ülke ve ulusu aşan tekil İslamî siyasa ideali, kendi medeniyetlerini "İslam" medeniyeti olarak tanımlamaları sonucunu doğurmuştur. Batı dünyası ise Orta Çağ'dan itibaren Hıristiyanlığın sekülerleştirilmiş yeni bir ifade biçimi olarak Avrupa kavramı ile kendisini tanımlamaya başlamıştır.

---

tir. Roma İmparatorluğu'nun M.S. 285 yılında Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmesinden sonra Batılı Katolikler, kendilerinin Doğulu Ortodokslardan farklı olduklarını ifade eder biçimde bu yönere ideolojik anlamlar yüklemişlerdir. Zaman içerisinde coğrafyanın hâkimleri değişmiş, Doğu Roma İmparatorluğu, Türkler tarafından fethedilmiştir. Batı yakasında kalanlar, ideolojik kullanımı yeni meskünler için de kullanır olmuşlardır. Zülfiye Zeynep Bakır, "Doğu-Batı Kavramları Üzerinden Batı'nın Krizlerini Anlamak", *İnsamer* (09 Kasım 2018). Günümüzde imgesel anlamları ile Batı, siyasî, ekonomik ve kültürel olarak gelişmişliği; Doğu ise Batı'nın düzeyine ulaşmamış bir gelişmişliği (gelişmemişliği) veya az gelişmişliği ifade etmektedir. Her ne kadar gelişmişlik düzeyleri tarihsel süreçte bazı değişimlere konu olmuşsa da Doğu ve Batı kavramları gerek coğrafi kullanımları gerekse imgesel kullanımları ile bizden olmayanlar, ötekiler anlamlarını içermektedir.

² Bernard Lewis, Doğu kavramının anlam alanının tarihsel değişimine ve bağlamına ilişkin "Küçük Asya", "Yakın Doğu", "Orta Doğu" ve "Uzak Doğu kavramlarından söz etmektedir. Bernard Lewis, *İslam ve Batı* (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2021), 184-186. Nisbett, Batılı kavramı ile Avrupa kültürüne sahip toplumları kastetmektedir ki bu yaklaşımı Lewis'in yaklaşımı ile örtüşür mahiyettedir. Richard E. Nisbett, *Doğular ve Batılar Neden ve Nasıl Birbirlerinden Farklı Düşünürler?* (İstanbul: Varlık Yayınları, 2015), 17.

³ Zeynep Çelik, *Avrupa Şarkı Bilmez: Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020), 13-18, 59-61.

⁴ Kavramın kullanımına dair epistemolojik tartışmalar ve Lewis'in Edward Said eleştirisine dair detaylı bilgi için bk. Lewis, *İslam ve Batı*, 182-212.

Dolayısıyla Lewis'e göre buradan hareketle her bir medeniyetin kendisini tanımlama çabası olan söz konusu kavram ve tanımlamaları kullanmakta sakınca yoktur.⁵

Said'e göre nesnel gibi görünen bazı yaygın kabuller, zihin tarafından üretilmiş kurmaca gerçekliklerdir. Kişinin zihninde "bizim" olan tanıdık bir uzam ile bizimkinin ötesinde onlara ait olan yabancı bir uzam belirmesi yaygın bir olay olup yapılan tamamen keyfi bir coğrafi ayırımdır. Çünkü bizim toprağımız ve barbarların toprağı düşüncesi, barbarların da bu ayrımı kabul etmesini gerektirmez. Bu sınırları zihnimizde çizmek bize yeter ve "onlar", yurtları ve düşünceleri ile bizden farklı olmalarıyla "onlar" haline gelirler.⁶ İster ilkel toplumlarda ister modern toplumlarda olsun kimlik duygusu, belirli bir noktada olumsuzlama üzerine bina olunmakta⁷ ve coğrafi sınırlar ile toplumsal, etnik ve kültürel sınırlar birbirlerine eşlik etmektedir. Bu nedenle farklı bir kültür ile kuşatılmış bir kişinin kimliğinden soyutlanarak ötekine yönelik araştırma ve yaklaşımında objektif olup olamayacağı hususu tartışmalıdır.

Bu bağlamda oryantal araştırmalar ile ilgili Doğu'daki yaygın anlayış, bir oryantalistin araştırma konusunun, Doğu'nun kendisinden ziyade Batılıların gözündeki Doğu olduğu şeklindedir. Örneğin Said'e göre kamuoyu oluşturma gayesi, bu araştırmalara eşlik ettiğinden söz konusu çalışmaların objektif olması imkân dâhilinde değildir.⁸ İslam dünyasındaki temel kaygının muhatabın niyetinin başından bozuk olması kabulünden kaynaklandığını dikkate almak gerekmektedir. Aynı zamanda dikkate alınması gereken bir diğer husus ise söz konusu araştırmaların tarihsel süreçte hangi gayeler ile kullanıldığına dair Doğu insanının tecrübesinin hatırdâ tutulması gerekliliğidir.

⁵ Lewis, *İslam ve Batı*, 15-18.

⁶ Edward William Said, *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Yıldırım (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 59-64.

⁷ Bu hususa işaret edecek biçimde Michael Dibdin "Gerçek düşmanlar olmadan gerçek dostlar da olmaz. Olmadığımız şeyden nefret etmeden olduğumuz şeyi sevmeyiz." demektedir. Huntington'a göre de kişinin kendi kimliğini inşa edebilmesinin ön şartı "öteki" tanımlamasıdır. Kim olduğumuzu ancak ve ancak kim olmadığımızı ve çoğunlukla da kime karşı olduğumuzu bildiğimiz zaman biliriz. Samuel Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Elif Berktas (Ankara: Panama Yayıncılık, 2021), 20-23.

⁸ Said, *Şarkiyatçılık*, 59-64. Lewis'in de Edward Said'e yönelik, yanlış kanaatlere sahip olduğu ve bilimsel davranmadığına dair eleştirileri mevcuttur. Şarkiyatçılık karşıtlığını epistemolojik bir sorun olarak değerlendirdiği görüşlerine dair bk. Lewis, *İslam ve Batı*, 193-204.

Batı kamuoyunda olandan farklı bir Doğu portresi çizilmesinin ise çeşitli gerekçeleri olmalıdır. Bu gerekçelerin dikkate alınarak konunun tartışmaya açılması gerektiği kanaatindeyiz. Politik kaygı ve amaçların, kamuoyu oluşturmadaki etkisi göz ardı edilmemekle beraber oryantal araştırmaların bütüncül olarak nesnellikten uzak olduğunu söylemek akademik bir yaklaşım olmayacaktır. Genelleme yapmak yerine oryantal araştırmaların objektif olabilmesinin imkânı ile bu araştırmaların nesnellğine hanel getiren sebepler belirli örnekler eşliğinde tartışılmalıdır.

Oryantal veya oksidental araştırmaların nesnellğine gölge düşüren hususlardan birinin ötekini bir tehdit olarak görmek olduğu söylenebilir. Yabancı olanı bir tehdit olarak görmek, kimi zaman çeşitli varsayımlara ve kurmacalara; kimi zaman ise bazı gerçeklere dayanır. Korku veya güvensizlik duygusunun her zaman akılcı gerekçelere dayanması gerekmez, abartıldığı hatta paranoyaya dönüştüğü de olur⁹ ama bir halkın veya kitlenin korkmaya başladığı andan itibaren dikkate alınması gereken şey, tehdidin gerçekliğinden çok korkunun gerçekliğidir.¹⁰ Bu durum, Doğu ve Batı hususunda da geçerlidir. Her iki kültürün birbirine yönelik endişe ve korkularının ne kadarının gerçeğe dayandığının tespiti önemlidir. Ancak bundan öte önemli olan husus, her iki kültür ve medeniyetin birbirini tehdit olarak görmesidir. Örneğin Lewis, Almanya’da yayın yapan *Die Welt* dergisine verdiği röportajda 21. yüzyılın sonunda Avrupa’nın İslamleşmesi tehlikesine dikkatleri çekmekte ve yakın bir gelecekte Avrupa’nın nüfusunda Müslümanların çoğunluğu teşkil edeceğini iddia etmektedir. Röportajın devamında Lewis, Avrupa’nın Arap Dünyasının batısı olan Mağrib’in bir parçası olacağını söylemektedir. Göç ve demografinin bunu gösterdiğini ifade eden Lewis, Avrupalıların geç evlendiğini, çocuk istemediğini ya da az çocukları olduğunu; göçmenlerde ise durumun tam tersi olduğunu belirtmektedir. Bu sözleri duyan herhangi bir Avrupalının misafirlerin günün birinde ev sahibine dönüşmesinden korkması ve onları bir tehdit olarak görmesi doğaldır.¹¹ Özellikle

⁹ Topluma siyasal uzlaşma noktalarını göstermek siyaseten pirim yapmaz ama tehlike ve alarm zillerini çalarsanız herkes dönüp size bakacaktır. Bu nedenle her gün pompalanan terör tehdidi nedeni ile Amerika halkının korkuları paranoya düzeyine ulaşmış durumdadır. Bk. Birol Akgün, “Faşizm, Bilim ve Çatışmacı Zihniyet: Huntington, Lewis ve Batının Bitmeyen Düşmanları”, *Liberal Düşünce* 9/35 (2004), 112.

¹⁰ Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021), 28-29.

¹¹ Bk. Akgün, “Faşizm, Bilim ve Çatışmacı Zihniyet: Huntington, Lewis ve Batının Bitmeyen Düşmanları”, 111.

geleceğe dair bu öngöründe bulunan kişinin Ortadoğu ve İslam konusunda uzmanlaşmış ünlü bir akademisyen olması tehdiye yönelik endişenin katlanmasına neden olmaktadır.¹²

Yukarıda sözünü etmiş olduğumuz her iki medeniyetin birbirini tehdit olarak algılamasının ana sebebinin çoğunlukla dinî aidiyetler olduğu düşünülse de konu hakkında farklı görüşler de mevcuttur. Bu tezlerden birine göre Doğu ile Batı arasındaki sorunun İslam ile doğrudan bir ilgisi yoktur. Doğu ve Batı dünyalarının karşı karşıya gelmelerine yol açan şeyler daha derin, İslam öncesine uzanan jeopolitik etkenlere dayanmaktadır. Çok eskilere dayanan Doğu-Batı ilişkilerinin evrimini sıkı biçimde etkilemiş olan çok sayıda farklı etken vardır: Ekonomik çıkarlar, jeopolitik çıkarlar, bölgedeki imparatorluklar arasında yaşanan güç savaşları, etnik çekişmeler, milliyetçi dalgalar, hatta Hıristiyanlığın içerisinde yaşanan ciddi çatışmalar... Tüm bunlar, Doğu-Batı rekabetlerine ve çatışmalarına bol miktarda zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla bu görüşe göre, İslam söz konusu karışıklığın nedeni değildir. İslam'ın gelişi ile mevcut karışıklık, İslam üzerinden devam etmiştir. Tüm Müslüman dünyasının kendisini kuşatma altında hissettiği bir döneme gelindiğindeyse Müslüman kimliği, Müslümanların çoğunluğu açısından genellikle en önemli kimlik konumuna gelmektedir. Oysa olayların normal seyri bu değildir.¹³

Bernard Lewis de bir bakıma söz konusu mücadelenin antik rekabete dayandığını kabul etmektedir. Ancak Lewis'e göre Roma'nın ardıllarının Hıristiyanlaşması, Doğu'daki imparatorluğun İslamlaşması, antik rekabete dinsel dolayısıyla da askeri ve stratejik bir boyut katmıştır.¹⁴ Batı'nın Doğu'yu bir tehdit olarak telakki etmesi ise Lewis'e göre tarihsel süreçte yaşananlar ile yakından ilişkilidir. Mağribîlerin İspanya'ya ilk çıkışından, Viyana'nın Türkler tarafından ikinci kez kuşatılmasına kadar geçen bin yıllık süreçte, Avrupa, İslam'ın bitmek bilmeyen tehdidi altında kalmıştır. Bu tehdit, sadece bir istila ve fetih tehdidi olmayıp aynı zamanda bir ihtida tehdidi olmuştur. Ayrıca Hıristiyanlığın derin kökleri Kuzey Afrika, Mısır, Su-

¹² Ölümünden sonra *Washington Post*'ta yer alan bir haberde Lewis, medeniyetler çatışmasına yönelik korkular da dâhil olmak üzere Batı'nın Ortadoğu'ya bakışını derinden etkilemiş bir Ortadoğu tarihçisi olarak nitelenmektedir. Bk. Brian Murphy, "Bernard Lewis, Eminent Historian of the Middle East, Dies at 101", *Washington Post*, (19 Mayıs 2018).

¹³ Graham E. Fuller, *İslamsız Dünya* (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2010), 9-14, 276-279.

¹⁴ Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, 68.

riye ve Irak'a dayanmakta olup bu bölgelerin kaybı, Hıristiyan Avrupa'da acı bir etki doğurmuş ve Hıristiyan Avrupa, sıranın kendilerine geleceğine dair korkuya kapılmıştır. Dolayısıyla yıllar sonra Şarhiyatçılık olarak isimlendirilecek olan Doğu'ya yönelik araştırmaları besleyen asıl saik, Lewis'e göre bu korku olmuştur.¹⁵ Tarihsel süreçte yaşananların her bir kültür ve medeniyetin ötekine yönelik algı ve korkusunu beslemiş olduğunu kabul etmekle beraber Doğu ve Batı medeniyetinin temelden birbirini reddediyor olmasının yaşananların temel muharriki olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Tehdit ve korkuyu besleyen veya harekete geçiren öğeler arasında dini inançların payı ve etkisi yadsınamazdır. Ancak kesinlikle tek sebep değildir.

Din, bazen etnik kimlikten çok daha etkili bir birleştirici güç olabilmektedir. Çünkü din, etnik kan bağları baskın çıkana kadar belirli bir süre için daha yüce bir güce başvurmaktadır. Antiemperyalist mücadelede İslam'ın düzenli olarak devreye sokulmaya çalışılmış olması şaşırtıcı değildir. Oysa söz konusu olan sömürgecilik karşıtı direniş olup esasında bir din savaşı değildir. Bu direniş, uluslararası çapta uyumlu bir dini harekete değil her ülkenin etnik temelinde dayanıyordu.¹⁶ Çoğu zaman dinlerin toplumlar üzerindeki etkisine çok fazla yer verilmekte, toplumların ve tarihlerinin dinler üzerindeki etkisine ise yeterince yer verilmemektedir. Oysa etkileşim karşılıklıdır. Toplum dini, din de toplumu biçimlendirir. Buna rağmen belli bir düşünce alışkanlığı, bizleri, bu diyalektiğin sadece bir yüzünü görmeye sürüklemekte ve bu alışkanlık, doğru tespitlerde bulunmayı güçleştirmektedir.¹⁷ Bunun yanı sıra dini aidiyetlerin, kutuplaşmanın tek gerekçesi veya ana gerekçesi değilse de önemli gerekçelerinden biri olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Özellikle fetihçi yaklaşıma sahip olan Hıristiyanlık ile İslam'ın, bu dinleri benimseyen halkların kutuplaşmasında ve bir diğerini tehdit olarak algılamasında belirleyici olduğu söylenebilir.

İslam'daki fetih düşüncesinin söz konusu kutuplaşmada önemli bir etken olduğu doğrudur. Müslümanlar, son ilahî dine mensup oldukları kabulü ile tahrif edilmiş bir dinin müntesiplerine (kendi kabullerine göre) hakiki inancı ulaştırmayı vazife bilmiş ve bu vazife anlayışı, fetih hareketlerinin güçlü bir gerekçesi olarak sunulmuştur.

¹⁵ Lewis, *İslam ve Batı*, 32-33.

¹⁶ Yazara göre İslam'ı direnişin kaynağı olarak görmek yanlış olur; aksi takdirde, Müslümanların Müslüman olmasalardı yabancı hakimiyetine isyan etmeyeceklerine inanmamız gerekirdi. Bk. Fuller, *İslamsız Dünya*, 275.

¹⁷ Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, 58.

Bu anlayış, Batı'nın Doğu'yu bir tehdit olarak telakki etmesinin nedenlerindedir. Ancak aynı biçimde Yahudi ve Hıristiyanlar da otantiklik iddiasında bulunmuş, Kudüs ve çevresinin Müslümanlardan önce kendilerinin merkezi ve kutsal olduğu iddiaları ile bölgeyi yeniden fethetmeye (reconquista)* girişmişlerdir. Dinî gerekçeler, buz dağının görünen yüzü olup derinlerde ekonomik, siyasî ve askerî pek çok başka âmilin söz konusu fetih hareketlerini beslediği izahıta varedir. Tehdit olan ötekine dair bilgi sahibi olmak ise tehditleri bertaraf etmek adına önemli bir güçtür. Örneğin Lewis, 11 Eylül saldırıları sonrasında kaleme aldığı *The Crisis of Islam* adlı eserinin giriş bölümünde bu hususa dikkatleri çekmektedir. Lewis, İslam âleminde Batı'ya yönelecek terör eylemlerine karşı Batı'nın kendisini savunmak için her türlü aracı üretmesi gerektiğini belirtmekte ancak bunu yaparken muhatapları harekete geçiren temel saiklerin de saptanmasının yararlı olacağını dile getirmektedir.¹⁸ Bu nedenle oryantal araştırmalar, salt bir akademik araştırma olmayıp bundan çok daha fazlasıdır. Ancak oryantalist araştırmaların hangi gerekçelere dayandığı hususuna yoğunlaşmanın ve bir nevi gaye tespitine gitmenin doğru ve faydalı bir yaklaşım olmadığını düşünmekteyiz. Dikkate alınması gereken husus, Doğu'ya dönük araştırmaları ile elde ettiği bilgiyi Batı'nın nasıl ve ne için kullandığı ve başka bir kültür ve medeniyete dönük araştırmalarının ne kadar nesnel olduğudur. Her ne kadar “neden” sorusuna verilecek cevap nasıl ve niçine dair önemli veriler sağlasa da bilimsel bilgi ve yöntem, tarihsel olayları, münferiden ve ayrıntılı bir şekilde irdelemeyi zarurî kılmakta ve ancak bu şekilde elde edilen tümevarımlar haklı bir zemine oturmaktadır.

1. Oryantal Araştırmaların Amacı

Bernard Lewis'e göre Ortaçağda Avrupalı Hıristiyan bilginler, rakip dini anlamak için büyük çabalar sarf etmişlerdir. Bu araştırmalarda temel amaç, rakip dini çürütmek ve böylece Hıristiyanların kendi cemaatlerini koruması olmuştur.¹⁹ Hıristiyan cemaatlerin ve önderlerinin Müslüman yönetiminin hoşgörüsü altında yaşamaları,

* Batı da Doğu da kendi yaptığına fetih, muhatabının yaptığına işgal demiştir. Reconquista kavramı, yeniden fethetme anlamına gelmektedir.

¹⁸ Bk. Bernard Lewis, “The Crisis of Islam-Holy War and Unholy Terror”, Introduction, (Weidenfeld & Nicholson, 2003), XXX.

¹⁹ Lewis, *İslam ve Batı*, 33, 111-112. Aynı eserin başka bir bölümünde Ortaçağ ile ilgili bir kayda yer vererek Avrupa'daki İslam çalışmalarının Yüksek Orta Çağ'da başladığını belirtir ki bu dönem MS 1000-1250 tarihleri arasını kapsamaktadır. Krş. Lewis, *İslam ve Batı*, 199.

Avrupalı bilginlerin bu araştırmalarında başarılı olmalarını sağlamıştır.²⁰ Lewis'in bu iddiasının aksine Watt, Batılı Hıristiyan bilginlerin 12. yüzyıla kadar İslam ve Kur'an hakkında ciddi araştırmalarda bulunmadığını, müteakip süreçte yapılan çalışmaların ise çeşitli sorunlar içerdiğini dile getirmektedir.²¹ Watt, ayrıca Kur'an'ın aslına yakın ilk tercümesinin 17. yüzyılda yapıldığını kabul etmektedir. Rakip dinin kutsal kitabının doğru bir tercümesinin 17. yüzyıla kadar yapılmamış olması, objektiflik çabalarının yeniliğine işaret etmektedir. Watt, Lewis gibi söz konusu çalışmaların amacını "rakip dini çürütmek" şeklinde sunmamakta; bu süreçteki çalışmaların çarpık bir İslam imajı sunduğunu kabul etmektedir.²²

Lewis, Batı'nın Doğu'ya yönelik ilgi ve araştırmalarının nedenine yönelik başka bazı izahlarda da bulunmaktadır. Ona göre Avrupa'da meskûn olan Hıristiyanlar, kutsal kitaplarını ve klasik eserlerini okuyup anlamak ve birbirleriyle iletişim kurmak için başından beri diğer dilleri öğrenme ihtiyacı duymuşlardır. Ayrıca Batı'nın Doğu'ya yönelik ilgisinin başka nedenleri de vardı. Dinlerinin doğduğu topraklar ve kutsal mekânları, Müslümanların elindeydi ve ancak Müslümanların izni olması kaydı ile kutsal mekânlarını ziyarette bulunabiliyorlardı. Lewis'e göre İslam'ın neşvünema bulduğu toprakların tarihsel süreç içerisinde Müslüman hâkimiyetinden çıkmaması ve Arapçanın aktif olarak kullanılması gibi nedenlerden ötürü Müslümanlar, Avrupalıların yaşadığı sorunlarla karşılaşmamıştır ve Arapça, Müslümanların kutsal kitabının dili olmanın ötesinde bir işleve sahip olmuştur. Nitekim İslam devletlerinin sınırları geliştikçe Arapça hâkim dil olma vasfını yitirmemiş; Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika ülkeleri fethedildikten sonra İslam sınırlarına dâhil olan medeniyetler kendi antik dil ve yazılarını unutup Arapçayı kullanmaya başlamışlardır. Söz konusu süreçte edebiyat, bilim, akademi, hükümet, ticaret ve günlük iletişim dili de Arapçaya dönüşmüştür. Sonraki dönemlerde başta

²⁰ Bu hoşgörü ve tolerans önemli sayıda Hıristiyan'ın, İslamiyet'e geçişine de sebep olmuştur. Bk. Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, 18.

²¹ Anlaşıldığı kadarıyla Lewis, İslami kaynakların en erken tercüme örneklerini incelememiştir. Nitekim kendisi Müslüman hükümdarlar tarafından gönderilen bazı belgelere çevirileri ile birlikte baktığını ve söz konusu çevirilerde pek çok hata bulunduğunu belirtmektedir. Tercüme sorununa dair görüşleri için bk. Lewis, *İslam ve Batı*, 116-129.

²² Montgomery Watt, "Western Approaches to the Understanding of the Quran", *Uluslararası I. İslam Sempozyumu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985), 25.

Türkçe ve Farsça olmak üzere başka İslam dilleri yaygın olarak kullanılır olmuşsa da ilk kuruluş asırlarında Arapça tek hâkim dil olmuştur.²³

Lewis'in her iki medeniyetin tarihsel tecrübesinin farklı seyrettiğine ve bu farklılıkların ihtiyaçlara yansdığına dair tespiti önemlidir. Nitekim Hıristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil'in ilk nüshaları İbrance veya Aramice kaleme alınmış ve Hıristiyanlığın doğudan batı ve kuzeye taşınması ile Kiril, Latin, Romen vb. alfabeleri kullanan halkların klasik metinleri okumak için yabancı diller öğrenmesi gerekmiştir. Ayrıca kutsal mekânlarının Müslüman hâkimiyetinde olması ve kutsal mekânlarını ziyaret etmeye gittiklerinde bölgenin dilini asgari seviyede de olsa bilme gereklilikleri gibi hususlar Doğu dillerine yönelik merakın gerekçeleri olarak kabul edilebilir.

Lewis'e göre Avrupalılar çok erken dönemlerden beri, öncelikle o günün en gelişmiş medeniyetinin dili olan Arapça olmak üzere İslam dünyasında kullanılan dillere ilgi duymuşlardır. On altıncı yüzyıl itibari ile Arapça, Farsça ve Türkçe gramer kitapları ve sözlükler Avrupalı bilginler tarafından kullanılmaktaydı. Ayrıca bu ilginin en bariz göstergesi, Fransa ve Hollanda üniversitelerinde on altıncı yüzyıldan itibaren kurulmuş olan Arapça kürsülerdir. İngiltere'nin en saygın üniversitelerinden olan Cambridge Üniversitesi'nde 1632'de, Oxford Üniversitesi'nde ise 1636'da ilk Arapça kürsüleri kurulmuştur. Lewis'e göre söz konusu dönemde Avrupa bilimsel, askerî, siyasî ve daha pek çok alanda üstünlüğü ele geçirmeye başladığından Avrupalıların Doğu dillerine yönelik merakının mecrası değişmiştir. Avrupalılar artık yüksek bilimleri elde etmekten ziyade entelektüel merakla Doğu dillerine ilgi göstermişlerdir. Başka bir medeniyete ve o medeniyetin âdetlerine yönelik söz konusu entelektüel merak, Arapça öğrenme arzusunu doğurmuştur.²⁴ Dolayısıyla Şarkiyatçılık kavramına İslam dünyasında yüklenen anlam dilin suiistimal edilmesi olup aslında Şarkiyatçılık kavramının gerçek içeriğinden arındırılması, Şark halklarına karşı mesafeli ve hasmane bir davranışı ifade edecek şekilde bütünüyle yeni bir içerikle doldurulmasıdır.²⁵

On sekizinci yüzyıla gelindiğindeyse Avrupa'da, İslam dünyasıyla ilgili ciddi bir birikim oluşmuş durumdaydı. Bu dönemde, Avrupalılar ellerindeki metin tenkit ve tahkikleri, tarihî, edebî ve teolojik eserlerin

²³ Bernard Lewis, "Ben Doğruyum, Sen Yanlıssın, Haydi Doğru Cehenneme' Medeniyetlerin Buluşması ve Dinler", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/4 (2003), 136.

²⁴ Bernard Lewis, *İnanç ve İktidar: Ortadoğu'da Din ve Siyaset* (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2021), 106; Lewis, "Ben Doğruyum, Sen Yanlıssın, Haydi Doğru Cehenneme", 136-137.

²⁵ Lewis, *İslam ve Batı*, 179-181.

tercümelerinin yanı sıra edebiyat tarihi, din ve hatta İslam ülkelerinin halkları ve âdetlerini anlatan genel tarih kitapları gibi pek çok bilimsel yayınla iftihar ediyorlardı. Lewis, Batı'nın gerek kendi tarihine gerekse İslam toplumlarına ve Doğu dillerine dair bu merak ve çalışmalarına mukabil; Doğu'nun Batıya ilgisiz kaldığını söyler ki bu eleştirisinde son derece haklıdır. İslam dünyası, Hıristiyan medeniyetine karşı tam bir ilgisizlik sergilemiştir. Lewis, Müslümanların, ilimde yetkin; siyasal olarak hâkim olduğu dönemlerde sınırların ötesindekileri barbar yaftası ile küçük görmelerinin anlaşılabilir olduğunu hatta bu durumun makul karşılanabileceğini ifade eder. Ancak Lewis'e göre bu tavır, Batı'nın üstünlüğü ele geçirmesinden sonra da uzun süre devam etmiştir.²⁶ İslam dünyası söz konusu süreçte üstünlüğü yitirmekle kalmamış Batı ile yarışabilecek yetkinliğini de yitirmiştir. Geriye geçmişteki başarıları ile ve son ilahi dine mensup olmakla övünen bir Doğu kalmıştır. Hıristiyan âleminin aksine İslam âlemi Batının birikiminden yararlanamamış ve Doğu'da Batı'ya yönelik ilgisizlik, gelişmişlik ve ilerleme açısından ibrenin tersine dönmelerinden sonra da devam etmiştir.

2. Bernard Lewis'in Eserlerinde Doğu ve Batı Düşüncesine Dair Bazı Mülâhazalar

2.1. Mutlak Doğruluk İddiası

Lewis, Hıristiyanlık ile İslamiyet'i Yahudilik ve Asya dinleri ile mukayese eder. Bu mukayesesinde Lewis'in Yahudilik ve Asya dinlerini daha hoşgörülü bulduğu görülmektedir. Çünkü dinlerini mutlak doğru olarak sunmayan bu inançlara göre, insanların birbirleriyle anlaşmak için farklı diller kullanmaları gibi, dinler de Tanrıyla iletişime geçmenin muhtelif yollarıdır. Ancak Hıristiyanlık ve İslamiyet açısından durum tamamen farklıdır.²⁷ Bir Hıristiyan veya Müslüman tek bir hakiki inancın var olduğuna, onun da kendi inancı olduğuna inanır ve bu hakiki inancı tüm insanlığa ulaştırmanın bir görev olduğunu düşünür. Dine bu iki yaklaşım, "muzafferiyetçilik (*triumphalism*)" ve "izafiyetçilik (*relativism*)" terimleriyle ifade edilmektedir. Hıristiyan ve Müslümanlar, izafiyetçi yaklaşımı kabul etmezler. Ancak bu hususta Hıristiyanlıkta bir gelişme olduğunu düşünen Lewis, Hı-

²⁶ Lewis, "Ben Doğruyum, Sen Yanlıssın, Haydi Doğru Cehenneme", 136-137.

²⁷ Batı'da yaşayarak Batı'yı da tecrübe etmiş Ortadoğulu bir sosyolog olan Maalouf da Hıristiyanlık ile İslamiyeti fetihçi iki din olarak nitelemektedir. Ayrıca Batı'da Doğuluları barbar olarak nitelemenin geçmişinin oldukça geriye dayandığını ifade eden Maalouf, eski elyazmalarında Roma'nın barbarların darbeleri ile yıkıldığını dair anlatımların olduğunu iktibas eder. Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, 47.

ristiyan âleminde muzafferiyetçi yaklaşıma yönelik baskının gün geçtikçe arttığını ve mutlak doğruluk düşüncesinin hatırı sayılır oranda Hıristiyan din adamı tarafından artık desteklenmediğini belirtmektedir. Lewis'e göre İslam dünyasında buna benzer bir gelişme için çok erkendir. Muzafferiyetçi yaklaşımı benimseyenler diğer dini düşüncelere kesinlikle tolerans göstermezler. Çünkü muzafferiyetçi yaklaşımın temelinde tek bir doğru din anlayışı vardır o da muzafferiyetçinin kendi mensup olduğu dindir. Hakiki dine mensup olma şerefine nail olmuş olan muzafferiyetçinin en önemli ödevi ise hakiki inancı, batıl inanca sahip olanlara ulaştırmaktır.²⁸

Lewis'in İslam dünyasında mutlak doğruluk anlayışının değişmesine dair herhangi bir emare olmadığına dair tespitinde haklı olduğu söylenebilir. Çünkü Müslümanların genelinin bakış açısına göre evrensellik ölçütünü yitirmiş ve tahrif olmuş bir dine nazaran İslam, evrensellik ve mutlak doğruluk düşüncesini destekleyen sağlam dayanaklara sahiptir ve böylesi bir iddiada bulunmayı hak eden yegâne dindir. Ancak bu hususta tartışma konusu edilmesi gereken meselelerin Müslümanların İslam'ı son hakiki din olarak görmelerinden ziyade bu anlayışlarının ötekilerin hayat hakkına veya dini inançlarını özgürce yaşamalarına engel olup olmadığıdır. Hz. Peygamber'in Medine'de kurmuş olduğu yeni düzene baktığımızda farklı dinlere mensup olan kesimlere dinlerini yaşayabilecekleri özgür bir ortam sunduğunu görmekteyiz. O halde İslam, müntesiplerine, ötekilere, kendi inancını zorla benimsetmeyi vazetmemiştir. Tarihsel süreçte cihadın, yayılcılık için meşruiyet kaynağı olarak görülmesinin veya kullanılmasının çeşitli örneklerinin bulunması ise savunulacak bir tutum değildir.

Bununla birlikte az sayıda da olsa İslam dünyasında, önceki ilahi dinlere mensup olup tevhid düşüncesini koruyan, ahirete şeksiz iman edip salih amel işleyenlerin de kurtuluşa ereceğini dile getiren düşünürler bulunduğu gibi dinin nihailiğinin, ciddi bir mesaj barındırdığını düşünenler de olmuştur.²⁹ Ancak geleneksel kabule naza-

²⁸ Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, 43; Lewis, *İslam ve Batı*, 19; Lewis, "Ben Doğruyum, Sen Yanlıssın, Haydi Doğru Cehenneme", 132-133.

²⁹ Örneğin Muhammed İkbâl'e göre Kur'an'da sürekli şekilde akla, tecrübeye ve insan biliminin kaynakları olarak tabiat ve tarihe verilen önem dikkate alınmalıdır. Bu nedenle İkbâl, İslam'ın nihai din olmasının derin mesajlar içerdiğini savunur. Ona göre İslam'da Peygamberlik kemale erişmiştir zira kendi kendisini ortadan kaldırmanın gerekli olduğunu keşfetmiştir. Dolayısıyla bilim, akıl ve tarihsel tecrübe referans alınmalıdır. Muhammed İkbâl, *İslam'da*

ran bu düşüncenin savunucularının oldukça az olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Bu görüşe göre söz konusu tolerans tevhid, ahirete iman ve salih amelde bulunma kaydı ile sınırlı olup aynı tolerans tüm düşünsel sistemlere tanınmamaktadır. Ayrıca bu düşüncenin, diğerlerine, bu dünyada inançlarının gereğini yerine getirme noktasında baskı yapmayı veya zor kullanmayı meşru kılmayacağını belirtmek gerekmektedir.

Hıristiyan dünya ile İslam dünyasının birbirlerini küfür ile itham ettiğini ifade eden Lewis'e göre bu iki din esasen bunu yapmakla temelde birbirlerine benzerliklerini hatta akrabalıklarını açığa vurmaktadırlar. Her iki taraf da evrensel ve nihai doğrulara inandığı iddiasında olmuş ve bunları dünyanın öteki kesimine götürmeyi kendisi için bir görev telakki etmiştir.³⁰ Lewis'in haçlı seferlerini *reconquista* (yeniden fetih) olarak nitelenmesi, Batı'nın kendini haklı görmesinin bir belirtisi olarak zikredilebilir. Lewis'e göre sık sık saldırgan emperyalizm olarak nitelenen Haçlı Seferleri, *reconquista*'nın bir parçasıdır. Çünkü Hıristiyanlık, Avrupa'nın güney kesimine nazaran Ortadoğu'da daha eskiydi ve daha derin köklere sahipti. Cihada karşı çok gecikmiş bir Hıristiyan tepkisi olan Haçlı Seferleri, kutsal savaş ile kaybedilenleri yine kutsal savaşla geri almaya dönük bir girişimdi.³¹ Haçlı seferleri hakkında onaylar şekilde kullanmış olduğu *reconquista* nitelenmesi, Lewis'in tarafsız olamadığının göstergelerinden biridir. Kadimlik daha sonraki süreçte başka bir kültür veya medeniyetin merkezi haline gelen bölgelerin yeniden fethedilmesine meşruiyet kazandıran bir olgu olarak kabul edilecekse eğer günün birinde Avrupa'nın veya Amerika'nın da gerçek ev sahiplerine teslim edilmesine yönelik tüm savaşların da meşru görülmesi gerekecektir. Ayrıca kadimliğin doğuracağı hakların mukabilinde nihai din olduğu iddiası ile Müslümanların girişeceği fetih hareketlerinin de meşru kabul edilmesi gerekecektir. Son tahlilde, belirli düşünce alışkanlıkları ve zihniyet kodları değişmediğinden Doğu ile Batı'nın; ben ile ötekinin birbirini anlaması ve bir diğerine hayat hakkı tanınması mümkün görünmemektedir.

Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu, çev. Ahmed Asrar (İstanbul: Birleşik Yayınları, ts.), 171-176. Ayrıca bk. Süleyman Ateş'in konu ile ilgili düşünceleri için bk. Süleyman Ateş, "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir", *Dini Araştırmalar Dergisi* 3/1 (1989), 7-24.

³⁰ Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, 21-22.

³¹ Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, 27-28.

2.2. Diğer İnançlara Yönelik Tolerans

Lewis'in Doğu ve Batı mukayesesi İslam ve Hıristiyanlık merkezlidir. Ancak İslam toplumları ile Hıristiyan toplumlarını, imkânları ve şartları gibi muhtelif açılardan da mukayese etmektedir. İslam'ın sadece Hıristiyanlığa değil önceki tüm din ve inanç sistemlerine temel eleştirisinin tevhid eksensli olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla İslam, teslisi ve Hz. İsa'nın uluhiyyetini, Hıristiyanlıkta meydana gelen bir tahrif olarak görmektedir. İslam, Allah'tan başka ilah kabul etmediği gibi tasarrufları noktasında da Allah'ın hiçbir ortağı bulunmadığını vazetmektedir. İslam'ın bu anlayışı çeşitli ayetlerde açıkça dile getirilmiştir. Lewis'e göre bu inancın bir tezahürü olarak erken dönem İslamî sikkelerde ve yazılarda tevhide ilişkin ayetler polemik amaçlı kullanılmıştır. Lewis'e göre Müslümanlar, tevhid içerikli ayetleri, Hıristiyanlığın doğum yerinde ona bir meydan okuma olarak özellikle Kudüs'te Kubbetu's-Sahra'da bulunan kitabelerde kullanmışlardır. Yahudiler ise Hz. Muhammed'in gelişini önceden haber veren kutsal kitap pasajlarını ortadan kaldırmakla suçlanmışlardır.³² Müslüman bakış açısına göre, "Hâtemu'l-Enbiya" olan Hz. Muhammed'den sonra ortaya çıkan tüm inanç sistemleri kaçınılmaz olarak sahtedir. Lewis, buradan yola çıkarak, İslam ülkelerinde ortaya çıkan Bahailik ve Ahmediyye hareketi gibi İslam sonrası inançlara yönelik katı muamelenin İslam'ın nihai ve mükemmel din olduğu anlayışından kaynaklandığını savunmaktadır.³³ Bu konuda Hıristiyanlar ve Müslümanların tepkisinin aynı olmasa da bazı benzerlikler ihtiva ettiğini söyleyebiliriz. İslam inancını feshedeceği propagandası yapan Bahailik veya Ahmediyye gibi hareketler, Müslümanlar tarafından tanınmamaktadır. Hıristiyanlar da İslamiyet'in son ilahi din olduğunu reddetmektedir. Söz konusu dinî düşüncelerin birbirini tanıması, benimsemeyi gerektirmemekle beraber söz konusu hareketlere meşruiyet sağlayacağı, hatta tehlike doğuracağı endişesi ile genel olarak her bir inanç sisteminin temsilcileri, ötekileri sapkın olarak kabul etmiş ve bu hareketlere yönelik direnç geliştirmiştir. Birtakım kaygı ve korkuların kendisine eşlik ettiği bu tarz tutumlar, inanca saygı noktasında yol kat edilmesini engellemiştir.

Müslüman toplumlarda ortaya çıkan hareketleri, Hıristiyanlık içerisinde ortaya çıkan mezheplerle mukayese ettiği anlaşılan Lewis,

³² Bernard Lewis, *İslam'ın Krizi-Bitmeyen Savaş*, çev. Murtaza Özeren (İstanbul: Kronik Kitap, 2023), 48-49; Lewis, *İslam ve Batı*, 22; Lewis, "Ben Doğruyum, Sen Yanlıssın, Haydi Doğru Cehenneme", 134.

³³ Lewis, *İslam ve Batı*, 22; Lewis, "Ben Doğruyum, Sen Yanlıssın, Haydi Doğru Cehenneme", 134.

Müslümanların Bahâiler ile Ahmedilere yaklaşımını Hıristiyanlık içerisinde neşet eden mezheplerin birbirine yönelik tolerasyonu ile aynı kategoride ele almaktadır. Lewis'e göre İslamiyet ile kıyaslandığında, Hıristiyan mezhepleri arasındaki tolerans daha da büyük bir problem teşkil etmektedir. Hıristiyan olmayan bir yabancıya, içerideki muhaliften daha rahat tolerans gösterilmektedir. Zira heretikler inançsızlardan çok daha büyük tehlike olarak telakki edilmektedir.³⁴ İslam dünyasında da benzer problemler vardır. Örneğin Hariciler, kendileri gibi düşünmeyen Müslümanlara tolerans göstermezken gayrimüslimlere karşı daha toleranslı davranmışlardır. Modern dönemden de örnekleri çoğaltmak mümkündür. Lewis, bu konuda Hıristiyan Avrupa'nın daha başarısız olduğunu düşünmüş olmalıdır ki İslamiyet içerisindeki bu gibi hareketlere pek temas etmez. Bunun yerine iktidarın muhalif gruplara yaklaşımını esas alır.

Bernard Lewis'e göre, İslam, etnik temelde tanımlanmış ve coğrafya ile sınırlanmış diğer uygarlıkların aksine inançları, kendini algılayış biçimi ve emelleri bakımından ilke olarak evrenseldir. Lewis'in dili ile "Müslüman kimse, kendinin Allah'ın son vahyinin talihli taşıyıcısı olduğuna inanır ve Allah'ın hakikatini gerekirse "cihad" yoluna başvurarak insanoğlunun öteki kesimlerine götürmeyi kendisi için bir ödev ve bir ayrıcalık olarak görür." Lewis'in ifadelerine "ilke olarak" kaydını düşmüş olması, İslam'ın pratiği ile teorisinin örtüşmezliğini ima etmektedir. İlkedeki evrensellik pratikte, cihad ile ötekilere arzuları dışında yeni dini benimsetmeye dönüşmekte ve İslamiyet bu yönüyle Asya, Afrika ve Amerika'nın öteki uygarlıklarından net bir biçimde ayrılmaktadır. İslam, hedefleri itibariyle yayılmacı bir politikaya sahip olmasıyla başından itibaren kendine özgü bir misyon duygusuyla hareket etmiş olan Hıristiyanlığı andırmaktadır. Lewis'e göre Ortaçağ'ın sonuna değin Müslümanlar, Hıristiyanlara nazaran evrensellik iddialarını, pratikte hayata geçirme konusunda oldukça başa-

³⁴ Lewis, yakın tehlikenin, sapkın olarak ilan edilip dışlanmasına dair güzel bir örnek vermektedir. İngiliz filozof John Locke, *A Letter Concerning Toleration* isimli eserinde dinî tolerans hakkında şunları söylemektedir: "Ne putperest, ne Müslüman, ne de Yahudi dininden dolayı devletin sivil haklarından engellenmemelidir." Listede zikredilmeyen kişi, Katolik'tir. Locke ve onun dönemindekiler için putperest, Müslüman ve Yahudi, Anglikan Kilisesi için bir tehlike değildi, fakat Katolik tehlike teşkil ediyordu. Katolik, Protestanlığı yıkmaya ve İngiltere'yi Katolik yapmaya çalışıyordu. Ya da o dönemin Protestan polemikçilerinin ifadesiyle İngiltere'yi yabancı bir otoritenin, yani Roma'daki Papa'nın, idaresine bağlamaya çalışıyordu. Bk. Lewis, "Ben Doğruyum, Sen Yanlışsın, Haydi Doğru Cehenneme", 135.

rılı olmuşlardır. Evrensellik iddiasını temele alarak hedefler belirleyen Hıristiyanlık ise bu iddialarına karşın temelde Avrupa dini olarak kalmıştır.³⁵

Lewis'in cihad ile ilişkili olarak üzerinde durduğu konulardan biri de *dâru'l-İslam* ve *dâru'l-harp* meselesidir. Müslümanlara göre dünya, Müslüman inancının ve hukukunun hüküm sürdüğü *dâru'l-İslam* ve bunların var olmadığı *dâru'l-harp* olmak üzere ikiye ayrılmıştır; ikisi arasındaki sürekli savaş hali ancak ateşkeslerle kesintiye uğrayabilir ve bu durum, Allah'ın kelamının bütün insanlığa götürülmesine değin sürecektir. Her ne kadar bazı modern Müslümanlar özellikle dış dünyaya hitap ederken cihadı manevi ve ahlaki anlamda açıklıyor olsalar da Lewis'e göre ilk dönem otoriteler, cihadı askerî anlamda ele almışlardır. Tarihi tecrübe de bu gerçeğe işaret etmektedir. Nitekim Müslümanlarca önce Bizans ardından Avrupa Hıristiyan âlemi başlıca *dâru'l-harp* bölgesi kabul edilmiştir.³⁶ Lewis'in seçici bir tarih okumasıyla sunduğu teze göre, *dâru'l-harbin* dinî bir vecibe gereği mutlaka fethedilmesi ve İslam'ın hükmüne sokulması zarurîdir. Zira İslam kendisi dışında meşru bir dinî-kültürel alan tanımaz. Bu yüzden de İslam tarihi, dinî ve kültürel ötekini, tahakküm altına almaktan ibarettir. Aynı şekilde Müslümanların cihat kavramı, militan bir ideolojinin temelini oluşturur. Bu savaşın muhatapları olan Hıristiyanlar ile Yahudilerin tek suçu Müslüman olmamalarıdır. Modern dönemdeki cihat hareketleri de cihadın bütün dünyayı İslam'ın tahakkümü altına alma ideolojisi olduğunu ortaya koymaktadır.³⁷ Oysa İslam barışı önceleyen bir inanç sistemi vazetmiş olup İslamî ilkelere göre Müslümanlar hiçbir şekilde düşmanlığı başlatan taraf olmamalıdır. İslam'ın temel değerlerine karşı ve topluma ciddi zarar veren bir saldırı söz konusu olduğunda Müslümanların kendilerini koruma hakkı vardır. Böyle bir cihadın ise belli başlı bazı kaideleri vardır.³⁸

³⁵ Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler* (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2021), 15-16.

³⁶ Bernard Lewis, *The Crisis of Islam* (İngiltere: Wiedenfeld & Nicholson, 2004), 24,40; Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Museviler*, çev. Belgin Çınar (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2021), 55-57; Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, 21.

³⁷ İbrahim Kalın, *İslam ve Batı* (İstanbul: İsam Yayınları, 2021), 165.

³⁸ Bu kurallar: savunma yaparken taraflar arasında orantının gözetilmesi, hangi yolla saldırı olmuş ise aynı şekilde karşılık verilmesi, şiddetten kaçınılması ve sivillere dokunulmaması gibi ilkelerdir. Bk. Hasan Abdullah Turabi, *İslam Dünyanın Geleceği Alain Chevalerias ile Mülakatlar*, çev. Esmâ Demirtaş (İstanbul: Birey Yayıncılık, 1998), 197-198.

Lewis ve şarkiyatçıların pek çoğu, *dâru'l-harp* kavramını, Müslümanların savaşılmasını dinî bir vecibe olarak telakki ettiği, gayrimüslimlerin yönetiminde olan veya gayrimüslim hukukunun icra edildiği bölgeler olarak anlamaktadır. Bu kavramların fıkıh eserlerinde çoğunlukla cihad başlığı altında ele alınması Müslümanların, Müslüman olmayanlarla Müslüman olmadıkları için savaşmayı meşru gördükleri şeklinde yorumlanmıştır. Oysa genel olarak İslam hukukuna göre *dâru'l-harp*, Müslümanlara düşmanlıkları sebebi ile *dâru'l-İslam* ile barış hali bozulan ülke şeklinde tarif edilmektedir.³⁹ Teorik manada cihadın meşruiyyet kaynağı, çoğunlukla Müslüman olmayanların Müslümanlara savaş açması olarak kabul edilmiş olsa da konu ile ilgili farklı görüşler de mevcuttur. Pratikte ise tarihsel süreçte Müslümanlar ile gayrimüslümler arasındaki ilişkiler, savaş halinin hâkim olduğu bir seyir takip etmiştir. Yani bir bakıma tarihi tecrübeler, barış halinin muhafaza edilmesinin son derece güç olduğunu göstermiştir. Ancak gayrimüslim devletlere yönelik gelişen hukuk üzerinde, tarihsel tecrübelerin etkisi göz ardı edilerek İslam'ın ötekilere hayat hakkı tanımayan bir din olduğu algısı oluşmuş veya oluşturulmuştur. Bu algı üzerinde siyasal hâkimiyet alanını genişletmek isteyen devletler ve bu devletlerin yöneticilerinin dinî hükümleri, meşruiyet kaynağı olarak kullanmasının etkisini de dikkate almak gerekmektedir.

Dâru'l-İslam ve *dâru'l-harp* konusunda batılı birçok araştırmacının aynı kanaati taşıdığı görülmektedir. Kitle ve iktidar konusundaki araştırmaları ile tanınmış olan Cannetti'ye göre de İslam, bir savaş dini olarak nitelenebilmek için gereken tüm özellikleri taşımaktadır. İslam'da kitle iki parçadan oluşmaktadır: İnançlılar ve inançsızlar. Bu iki grup, ebediyen birbirlerinden ayrı olup birbirleriyle savaşmaları kaçınılmazdır. Bu anlayışa göre din savaşı, kutsal bir savaştır.⁴⁰

Dâru'l-İslam ve *dâru'l-harp* gibi kavramları değerlendirirken mevzu bahis kavramların sosyolojik yönünü göz ardı etmeden değerlendirme yapmanın daha sağlıklı neticeler doğuracağı kanaatindeyiz. Sosyal ilişkileri yürütmek açısından bazı topluluk ve gruplarla ilgili isimlendirmeler ve tanımlamalar yapılmaktadır. Doğu-Batı kavram

³⁹ Dârülharb'in yanında dârülküfr, dâruşşirk, dâru kahr ve galebe gibi başka nitelermeler de kullanılmıştır. Ancak zamanla bu kavramlar içerisinde dârülharbin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bk. Ahmet Özel, "Dârülharb", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/536.

⁴⁰ Yazar, daha ileri giderek İslam düşüncesine göre her savaşın kıyamet günündeki müminler-kâfirler; cennetlikler-cehennemlikler şeklindeki iki zıt kutbun canlandırılması olduğunu dile getirir. Bu hususta bk. Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, çev. Gülşat Aygen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2022), 152.

çiftlerinde de gördüğümüz gibi isimlendirmelerde genellikle her zümre kendisini referans almakta ve ötekine tanımlayıcı veya tahkir edici bir ad vermektedir. Tarihsel süreçte oluşan “dâru’l-harb-dâru’l-İslam” kavram çiftine ve bu kavram çiftine eklenen “zımmî” tabirine biraz da bu açıdan yaklaşmak gerekmektedir. Bu kavramları, üzerlerinde dinî bir rengi taşımakla birlikte, daha çok pratik ve pragmatik açılardan yapılan coğrafi, kültürel, siyasi, askeri, hukuki ve ekonomik ayrımlar olarak görmek daha uygun olacaktır.⁴¹

İslam’ın *dâru’l-İslam* ve *dâru’l-harp* anlayışının yanında yani dinsel haklılık ve evrensellik iddiasına ek olarak başka bir iddiası daha olmuştur ki Lewis’e göre bu, İslam devletlerince kendi sınırlarının uygarlık sınırları olarak kabul edilip bu şekilde betimlenmesidir. Müslümanlara göre İslam’ın sınırlarının ötesinde sadece barbarlar ve kâfirler vardı. Ortaçağ Müslümanı için Avrupa’nın uzak toprakları, Afrika’nın uzak toprakları ile aynı anlama geliyordu: Öğrenilecek bir şey barındırmayan, köleler ve hammadde dışında getirilecek hiçbir şeye sahip olmayan, barbarlığın ve dinsizliğin hariçteki karanlığı. Hem kuzey hem de güney barbarları için en iyi ihtimal, hilafet imparatorluğuna dâhil olmak ve böylelikle dinin ve uygarlığın nimetlerine ulaşmaktı.⁴² Ancak Lewis, modern dönemde Batı’nın Doğu’ya bakışının farkında olarak bu ben-öteki algısının hepsinde olmasa da, çoğu uygarlıkta var olduğunu belirtmeyi ihmal etmez. Şimdilerde Batı’nın Doğu’ya bakışı, Ortaçağ’da Doğu’nun Batı’ya bakışına benzediğini söylemek mümkündür.

2.3. İslam Siyasal Düşüncesinin Sorunları

Bernard Lewis’e göre İslam siyasal düşüncesi bazı sorunlar ihtiva etmekte olup İslam’a tabi olan halklar, tarihsel süreçte edilgin bir konumda bulunmuşlardır. Ona göre İslam coğrafyasında siyasal hayatın ilk koşulu, yöneticiye itaat olup kötü ve baskıcı bir yönetim bile anarşiden daha iyi kabul edilmiştir. Yöneticinin sınırlarının neler olduğu, hak ihlallerinin gerçekleşmesi durumunda müeyyidelerin neler olacağı gibi sorunlar da bulunmaktadır. Adaletin hangi durumlarda ihlal edildiğine karar verecek ve ihlali cezalandıracak olan görevlilerin yöneticinin yetkisinde olması da bir diğer sorundur.⁴³

Lewis’e göre zaman zaman boyun eğme ve bağlılık yemini olarak çevrilen biat kavramı, aslında bey’a sözcüğünden türemiş olup devlet

⁴¹ Burhanettin Tatar, “Gerçek ile Kurgu arasında ‘Öteki’”, *Mîl ve Nihal* 2/2 (2005), 12.

⁴² Bernard Lewis, *Doğunun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru: Hata Neredeydi?* (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 10.

⁴³ Bernard Lewis, *İslam’ın Siyasal Söylemi* (Ankara: Kronik Kitap, 2021), 50.

dilinde bir tür antlaşmayı ifade etmektedir. Hükümdar ile yönetilenler arasında yapıldığı varsayılan bu sözleşme ile her iki taraf bir diğerine karşı belirli yükümlülükler altına girmektedir. Ancak biat, ne bir seçimdir ne de gerçek anlamda bir bağlılık yeminidir. Süreci başlatan taraf daima yönetici olup, sürece yöneticinin isteği ile katılan kesim, halkın tamamı olmayıp hukuk kitaplarında “Müslümanlar” olarak tanımlanan; uygulama ordunun, bürokrasinin ve ulemanın önde gelenleridir.⁴⁴ İslam’ın geleneksel yönetim anlayışı, bütün yasaların üzerinde olan ve yöneticinin de tabi olduğu bir yasadan söz eder. Yönetici ile yönetilen arasında, yöneticinin eylemlerinin ve emirlerinin yüce yasayla çelişmesi durumunda sona erdirilebilecek sözleşmeli bir ilişki. Buna göre hükümdar, Allah’ın hukukuna aykırı buyruk verirse tebaanın itaat etme yükümlülüğü ortadan kalkmaktadır. Bu durumda itaat etmemek bir hak hatta bir görev haline gelmektedir.⁴⁵ Ancak bu hakkın veya görevin hangi noktada vücut bulacağı ve bunun hayata nasıl aktarılacağına kimlerin karar vereceği, İslam siyasal düşüncesinin ve hayatının en temel sorunlarından birini teşkil etmiştir.⁴⁶

Lewis’e göre egemen güç üzerindeki bu kısıtlamalar, işlevsel olmayıp yasanın bizzat kendisi yöneticilere otokratik bir güç vermiştir. Hangi emirlerin yasal olup olmadığı hususunda hiçbir işlem yapılmamış hatta emirlerin meşruiyeti tartışılmamıştır.⁴⁷ Lewis, İslam toplumlarında yöneticilerin otoritesi ile halkın itaatini belirleyip düzenleyen hukukî kanunlara atıfta bulunur ve tebaa gibi hükümdarın da söz konusu kanunlara uymak durumunda olduğunu söyler. Görevi, İslam hukukunun varlığını sürdürmesini ve uygulanmasını sağlamak olan hükümdar, hukuka kendisi riayet etmediğinde meşruluğunu sağlayan sözleşmeyi çiğnemiş olur.⁴⁸ Lewis’in bu konu ile ilgili ifadelerine hâkim olan genellemeler, fikirlerinde çelişki olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Hukukçuların siyasilerin güdümünde olduğuna dair yukarıdaki söylemi ile hukuka riayet etmeyen hükümdarın meşruiyetini yitireceği söylemi bir paradoks gibi görünse de bu sorun, Lewis’in konu ile ilgili fikirlerini serdettiği yerlerde teorik pratik ayırımına gitmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu da fikirlerinin birbiri ile çelişkili olduğu izlenimi oluşturmaktadır. Ancak eserlerinin

⁴⁴ Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 50; Lewis, *İslam’ın Siyasal Söylemi*, 106-107.

⁴⁵ Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, 30; Lewis, *İslam’ın Siyasal Söylemi*, 131.

⁴⁶ Lewis, *İslam’ın Siyasal Söylemi*, 131.

⁴⁷ Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, 30.

⁴⁸ Lewis, *İslam’ın Siyasal Söylemi*, 165-166.

genel bağlamına ve fikirlerine bakarak bu konuda teorik-pratik ayrımı yaptığını söylememiz mümkündür.

İslam toplumları her ne kadar ideal bir yönetim anlayışı benimsemekten uzak bir tarihsel çizgi takip etmiş olsalar da ona göre İslam siyaset geleneğinde iki unsurun demokratik potansiyeli bulunmaktadır. Lewis bu iki ilkeyi “farklılıkların kabulü”⁴⁹ ve “hukukun üstünlüğü” olarak sıralar. Akabinde ise bu durumun modern demokratik kavramların içeriğini tam olarak karşılamayacağı notunu düşer.⁵⁰ Lewis, bu konuda anakronizme düşmemektedir. O, demokrasi ile İslam düşüncesinin tarihsel ayrılığının farkındadır. Onun dile getirmek istediği şey, İslam’ın, demokrasinin vadettiği düzeyde bir özgürlüğü ve bu özgürlüklerin hukuk tarafından garanti altına alınmışlığını içermediğidir.

Lewis’e göre İslam’ın yönetim anlayışındaki bir diğer sorun ise zalimliğin iktidar boşluğunun kargaşasından daha iyi addedilmesi ve bu konuda alternatif üretilmemiş olmasıdır.⁵¹ İslam toplumlarında şura prensibinin gereğince işletilmediği bir vakadır. İktidar, çoğunlukla güçle doğrusal bir ilişki içerisinde olmuştur. Ehl-i Sünnet hukukçuları, iktidarı ele geçireni meşru yönetici olarak kabul etmiştir. Ehl-i Sünnet’in bu kabulünü, fitneden korunma endişesi beslemiştir. Bu endişe, en kötü yönetimin kargaşa ve kaostan daha iyi olduğu telakkisine de kaynaklık teşkil etmiştir. Lewis’in de belirttiği gibi bu düşünce, alternatif üretilmesine mani olmuş ve var olan ile iktifa etmek şeklinde cereyan eden kadercî anlayışın egemenliğini sürdürmesine hizmet etmiştir.

Lewis, bunun yanısıra yöneticiye mutlak itaatin beklendiği İslam toplumlarında fâsık da olsa ulu’l-emre itaati telkin eden düşünce veya kabulün, hukukçular ve din bilginleri tarafından isteksizce benimsendiğini de söylemeden geçmez. Siyasîlerin yanında yer alanların aksine bu kesim, hem otoritenin meşruiyet ölçüsünü yumuşatırken hem de itaatin sınırlarını genişletirken isteksizdir.⁵² Lewis’in bu

⁴⁹ Lewis’e göre “farklılıkların kabulü”, belirli ölçüde hoşgörünün benimsenmiş olduğu anlamına gelse de hiçbir zaman demokratik teori ile tanımlandığı hali ile eşit düzeye ulaşmamıştır Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, 50.

⁵⁰ Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, 50.

⁵¹ Lewis, *İslam’ın Siyasal Söylemi*, 182.

⁵² Yazar, zalimliğin, iktidar boşluğunun kargaşasından daha iyi olduğuna dair Batı menşeli bir özdeyişi aktardıktan sonra İslam toplumlarında da zaruret durumlarında iktidarı zorla gasp eden ahlaksız kişinin de (imamet düşüncesinde büyük günah işleyen yönetici, fasık imam olarak nitelenir. Lewis’in eserlerinde bu ibarenin ahlaksız olarak yorumlandığı görülmektedir.) onun elin-

ayrımı yapmış olması, objektif olmaya çalışmasına yorulabileceği gibi geçmişteki bazı gerçeklerin arkasında iyi bir tarihsel malzeme bırakmış olmasına ve bu tarihsel malzemenin gözden gelinemez olduğuna da yorulabilir.

Lewis, İslam toplumlarında aynı anda iki imametın meşruiyetine dair tartışmalara da atıfta bulunmaktadır. Ona göre sekizinci yüzyıla kadar Müslümanların tek bir otorite altında birleşmesi siyaseti güdülmüş ve bu siyaset, aynı anda iki imamın imametinin meşru olmadığına dair hukukçuların fetvasına dayandırılmıştır.⁵³ Bu bağlamda Şia'ya göre tüm Sünni hükümdarlar gaspçı olarak telakki edilmiş; Sünnî düşünceye göreyse fiili iktidar ve güç, yeterli koşul sayılmıştır.⁵⁴ Hukukçuların konu ile ilgili fetvaları, dinî olmaktan ziyade toplumsal birliğin bozulmaması, anarşi doğmaması ve isyanları bastırma ile ilgili bir amaca dönüktür. Sekizinci yüzyıldan sonra İslam toplumunun veya İslam siyasal yapılanmasının teklifi ortadan kalkmıştır. Lewis, bu süreçte Müslüman devletlerin sürekli birbiri ile çatıştığını veya savaşa tutuştuğunu dile getirir. Ona göre isyan konusundaki hukuki düzenlemelerden bu bağlamda yararlanılmış olup büyük devletlerin her biri komşusunu, rakibini veya muhalifini isyancı veya bâğî olmakla suçlamıştır.⁵⁵ Lewis'in bu konu ile ilgili fikirleri ise tarihsel süreçte yaşananların hülasası olup hakikatin kimin tarafından dile getirildiğini önemsemeksizin kabul ve tasdiği gerektirmektedir.

Lewis'e göre Ortaçağ boyunca Doğu, üstünlüğü elinde tutmuştur. Ancak 1683 II. Viyana Kuşatması ile durum değişmeye başlamıştır. Viyana kuşatmasının başarısızlığını müteakip imzalanan 1699 Karlofça Antlaşması ile Doğu ile Batı arasında üstünlük değişimi olmuştur.⁵⁶ Askeri başarısızlığın yanında Doğunun bilimsel ve teknolojik

---

den imameti alan bir diğer kişinin de imameti meşru kabul edilmiştir. Bu kabulün temel sebebi, Müslümanların birlik ve beraberliğini korumak olmuştur. Geniş bilgi için bk. Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, 180.

⁵³ İslam âleminde aynı anda iki imamın imametinin de meşru olduğu, her bölge halkının kendi imamına itaat etmekle sorumlu olduğu fikri, tarihi kaynaklardan tespit ettiğimiz kadarıyla ilk defa Mürcü bir fırka olan Kerrâmiyye tarafından gündeme getirilmiştir. Öncesinde tek bir imamın meşru olduğu diğeri veya diğerlerinin ise gayrimeşru olduğu düşüncesi hâkim idi. Bk. Alimoğlu Sürmeli Zeynep, *Ehl-i Sünnet'in Kerrâmiyye Eleştirisi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), 71; Ebû Mansûr 'Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *el-fark beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (Beyrut: el-Matbaatu'l-'Asriyye, 1995), 223.

⁵⁴ Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, 183.

⁵⁵ Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, 151-152.

⁵⁶ Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, 31-32.

yeniliklere ayak uydurmaması da söz konusu gerilemeyi ilerletmiştir. Söz konusu dönemde İslam dünyasında, bağımsız araştırmalar neredeyse sona ermiştir.⁵⁷ Doğu Asya kökenli olan barut ve matbaanın Ortadoğu'yu atlayarak Avrupa'ya geçmesi, bu gerilemenin temel saiklerindedir.⁵⁸

Lewis'in yanlı tutumuna rağmen pek çok konuda isabetli eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Barut ve matbaanın İslam coğrafyasını atlayarak batıya geçmesi, İslam âlemi için askeri ve ilmi anlamda çağın yeniliklerini yakalayamaması anlamını taşımaktadır. Bu durum, ciddi bir zaman kaybına neden olmuştur. Ancak tek kaybın zaman olmaması ve İslam âleminde fikri gelişimin dumura uğradığını göstermesi açısından utanç vericidir.

Lewis'in Doğu-Batı mukayesesinde dikkatleri çektiği bir diğer husus ise Hıristiyan âlemindeki ruhanî ve dünyevî ayrımının İslam'da bulunmayışıdır. Batılılaşma öncesi İslam'da hep tek bir otorite olmuş; bu nedenle de bir ayrılık söz konusu olmamıştır. Bu nedenle ne Arapça'da ne de entelektüel ve siyasi sözcük dağarcığını bu dilden devşirmiş olan diğer dillerde, ruhanî ve dünyevî,⁵⁹ dinsel hükümlerce belirlenmiş hayat alanı, din dışı alan, dinsel ve laik gibi kavram ya da terim çiftleri olmamıştır.⁶⁰ Batılılaşma öncesi İslam âleminde din ve devletin ayrılığı gibi bir mefhumun söz konusu olmadığını belirten Lewis'e göre bu yönü ile Doğu, Batıdan; İslam ise Hıristiyanlıktan farklıdır. Lewis'in Doğu'yu değerlendirirken Batılılaşma süreçlerini ölçü edindiği görülmektedir. Eserlerindeki genel yaklaşımını dikkate alarak Lewis'in İslam toplumlarında laisizm ve liberalizm hususunda yenilenme olması gerektiği fikrinde olduğunu söyleyebiliriz. Laisizm, İslam toplumlarının gelişmesi için gerekli ve önemli bir olgudur. Çünkü laisizmin iki amacı vardır: Biri, devletin din işlerine karışmasını önlemek, diğeri ise dini otoritelerin öğretilerini dayatmak, kabul

⁵⁷ Lewis, *Doğunun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru: Hata Neredeydi?*, 94.

⁵⁸ Doğu Asya kökenli olan barut ve matbaa Ortadoğu'yu atlayarak Avrupa'ya geçtikten sonra 1492 yılında Anadolu'ya gelen İspanyol Yahudi sığınmacıları, beraberlerinde matbaayı da getirmişlerdir. Padişah fermanı uyarınca Arap harfleri ile baskı yapmama koşulu ile İspanyol Yahudi sığınmacılara kitap basma izni verilmişti. Bk. Lewis, *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, 31-32.

⁵⁹ Her birinin ayrı hukuk sistemi, ayrı yargı sistemi; her birinin ayrı hiyerarşisi ve örgütsel yapısı olmuştur. Doğuda ise Laiklik kavramını ve fikrini ifade edecek sözcükler bile ancak 19.ve 20. yüzyıllarda, o da Batılı düşüncelerin ve kurumların etkileriyle ve önce Türkçede sonra da Arapçada kullanılmaya başlanmıştır. Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, 13.

⁶⁰ Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, 13.

ettirmek veya ayrıcalıklar elde etmek için devletin gücünü kullanmalarını engellemektir.⁶¹

İslam toplumlarının yönetim anlayışlarının ve uygulamalarının birtakım zafiyetlerle malul olduğu malumdur. Esas itibari ile İslam'da vahiy tarafından belirlenmiş bir devlet şekli veya yönetim anlayışı bulunmamaktadır. Müslümanlar maslahat ve menfaate, her çağın ölçülerine göre devlet şeklini belirlemede diledikleri gibi tasarrufta bulunabilsinler diye bu husus, Müslümanların tercihine bırakılmıştır. Maalesef İslam devletlerinin tarihsel tecrübesine baktığımızda genellikle otokratik yönetim biçimlerinin etkin olduğunu görmekteyiz. Batıda ilerlemenin sebepleri olarak kabul edilen laiklik ve liberalizm gibi Batı'nın kültürel kavramları aramızda yayıldıktan sonra bizler de kendimizi bu kavramlar ile algılar ve beklentilerimizi bu kavramlarla ifade eder olduk. Halkların özelliklerini, toplumların geçirdikleri birbirine zıt tarihî aşamaları ve gelişme için tek bir tarzın olmadığı gerçeğini dikkate almadık. Oysa olması gereken vakıadan, düşüncenin imkânlarından, halkların birikimleri ve tarihî tecrübelerinden hareketle yeni birtakım yöntemler geliştirmekti.⁶²

Lewis'in İslam toplumlarında daha iyi bir siyasal yönetim ve daha yüksek standartlara dair arayışların olmamasına dair eleştirilerinin kıymetli olduğunu düşünmekteyiz. İslam toplumları, değişen şartlara uyum sağlamakta zorlanarak daha iyi bir yönetim anlayışı geliştirmediklerinden Batı'nın ürettiği sistemlere mahkûm olmuş, bu sistemleri kendi kültürlerine de maalesef sağlıklı bir şekilde adapte edememişlerdir. Yakın tarihe doğru yaklaştıkça Doğu toplumları, Batı'nın demokrasi anlayışından esinlenmeye başlamıştır. Lewis'e göre Doğu'ya bakıldığında demokrasi konusunda başarı sağlamış tek ülkenin Türkiye olduğu görülmektedir. Diğer tüm devletler, ya İslam'ı anayasalarında kutsal bir kalıntı olarak bırakmışlar veya bizzat İslam'ın anayasaları olduğunu ve başka bir şeye ihtiyaçları olmadığını ileri sürmüşlerdir.⁶³ Dolayısıyla Lewis'e göre İslam dünyasında yenilenmeden veya bir reformasyondan söz edebilmek için henüz çok erkendir.

⁶¹ Ona göre Doğu toplumları içerisinde modernleşme ve demokrasi konusunda en başarılı ve hatta tek başarılı olan ülke Türkiye'dir. Türkiye'de, Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan laisizm tipi uygulanmaktadır. Lewis, *İnanç ve İktidar: Ortadoğu'da Din ve Siyaset*, 124-125, 135.

⁶² Hasan Hanefi - Muhammed Âbid el-Câbirî, "Laiklik ve İslam", çev. Muammer Esen, *İslâmî Araştırmalar* 8/3-4 (1995), 161,165.

⁶³ Bernard Lewis'e göre tek istisnası seküler olmayan ama aynı zamanda hiçbir dine resmiyet sağlamayan Endonezya Cumhuriyeti'dir.

İslam dünyasında yenilenme konusundaki çabaların yetersiz ve hatta yok mesabesinde kabul edilebileceğine dair tartışmaları Müslümanlar da yapmaktadır. Ancak Lewis'in yukarıda aktardığımız ifadeleri, reformasyonu, bir nevi demokrasiye indirgemiş olduğunu göstermektedir. Onun yenilenme konusunda İslam dünyasının başarılı veya başarısız olarak kabul edilmesindeki ölçütünün Batı ve bu medeniyetin ürettiği fikirlere, İslam dünyasının intibak edip edememesi ekseninde şekillendiği görülmektedir. Yönetim anlayışındaki yenilenme, yenilenmenin bütünü olmamakla beraber önemli bir ayağıdır. Müslümanların demokrasiye alternatif bir yönetim anlayışı geliştirmemiş olmalarının veya mevcut siyaset anlayışlarını güncellememiş olmalarının yani düşünsel üretim yapmamalarının, Müslümanların Batı'nın tanım ve tespitlerine hapsolmaları neticesini doğurduğunu da dikkate almak gerekmektedir. Alternatif üretmeme durumunda Doğu'nun Batı'nın ürettiği sistemleri benimsemesi kaçınılmaz, bir yönüyle de gerekli olmuştur.

Demokrasi düşüncesinin gelişimi ile birlikte Müslüman aydınlardan da her türlü inancın rahatça yaşayabileceği siyasal sistemin demokrasi olduğunu savunanlar olmuştur. Bu düşünürlere göre demokrasi ile istikrar birbirine bağlıdır. İstikrar için demokrasiye, demokrasi için de istikrara ihtiyaç vardır. Bu düşünürlere olan Aliya İzzetbegoviç'e göre demokrasi, Müslümanlara kendi dinlerinin ilkelere göre, diğer din ve düşünce mensuplarına da kendi düşünce sistemlerine uygun bir hayat yaşayabilme olanağı sunar.⁶⁴

Değerlendirme

Lewis'in Doğu-Batı mukayesesi ekseninde İslam toplumlarına yönelik eleştirilerinin bazı haklı tespit ve tenkitler içerdiği görülmektedir. Ancak haklılığına yanlı tutumunun eşlik ettiği örneklerden de söz edilebilir. Din ayırımı yapmaksızın herhangi bir inancın kutsal savaşçılarının gözünde karşıtlarının (kâfirlerin) hep haksız; inananların ise her zaman haklı olduğuna dair ifadeleri belli ölçüde doğruluk payına sahiptir. Ancak bu fikrine eşlik eden Haçlı-Yahudi ittifakı eliyle Irak'ın işgal edildiği düşüncesinin İslam dünyasındaki yaygın kanaat olmasını tuhaf karşılaması ve İslam dünyasındaki Amerikan ve İsrail

⁶⁴ Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 198; Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım*, çev. Başoğlu Hasan Tuncay (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 80,133. Konu ile ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz. Zeynep Alimoğlu Sürmeli, "Aliya İzzetbegoviç'in Din Anlayışının Siyasal Söylemine Yansımaları", *İslam ve Yorum IV*, ed. Fikret Karaman vd. (İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020), 195-205.

karşıtlığının haksız bir zeminde geliştiğine dair imaları,⁶⁵ tarafsız olmadığını gösterir mahiyettedir.

Bernard Lewis, gerek fikirleri gerekse tavırları ve söylemleri nedeniyle objektifliği çokça tartışılan bir isimdir. Lewis'in polemikçi ve alaycı üslubunun görsel ve işitsel basında daha görünür hale geldiği görülmektedir. Bu yönü, akademik eserlerine kısmen yansımış olsa da görsel ve işitsel basında söz konusu üslubu daha fazla dikkat çekip gündem olmuştur. Örneğin alaycı bir üslup takınarak Yaser Arafat'ın terörizmi bırakmasını, Tiger'in golfu bırakmasına benzetmiştir. Bu alaycı tavrını zaman zaman eserlerinde de görmek mümkündür. Örneğin Lewis, okuyucularından farazi bir örneklem üzerinden Şarkiyatçılara yapılan haksızlığı düşüncelerini istemektedir. O, Yunan klasik kaynaklarına dair yapılan çalışmaların Batı Avrupa'da tezgâhlanan oradan Amerika'ya geçip geliştirilen şeytanî bir komplo olarak anlaşılmasının absürtlüğünden söz etmektedir. Bu nedenle Yunanlıların Hellas'ın büyük mirasına hakaret eden hasmane çalışmaları durdurması, en önemli görevleridir.⁶⁶

Lewis'in gerek basındaki demeçleri gerekse üst düzey siyasilere olan yakın ilişki ve dostluğu kimi çevrelerde tarafsız olmadığına yorumlansa da kimi çevrelerde tarafsızlığı tartışmalı bir mesele olarak sıcaklığını korumaktadır. İslam dünyasında Lewis'in fikirlerini isabetli bularak onu, ya samimi bir dost ya da yalan söylemeye tenezzül etmeyen dürüst bir düşman olarak niteleyenler de olmuştur.⁶⁷

Lewis, İslam toplumlarında modern döneme kadar tebaanın edilgin itaat etme konumunda bulunduğunu savunmaktadır. Ancak bu sadece Doğu toplumları veya İslam devletleri için geçerli olan bir durum değildir. Nitekim Batı'da da demokrasi ve cumhuriyetin tarihine bakıldığında halkın yönetimde söz hakkına sahip olmasına yönelik tecrübesinin oldukça yeni olduğu görülmektedir. Bu gerçeğe rağmen Lewis'in Müslümanların yönetim anlayışına getirdiği eleştirilerde aynı tarihsel dönemdeki diğer devletlerin yönetim anlayışı ile mukayeseyi esas almadığı; mukayesesindeki temel ölçütünün modern Batı

⁶⁵ Bernard Lewis, İsrail tarafından ülkenin kuruluşunun 70. yıl dönümünde, Amerika-İsrail ilişkilerine en çok katkı sağlayan yetmiş Amerikalıdan biri olarak nitelendirilmiştir. Batı'da Irak'ın işgalinin mimarlarıyla olan yakın bağları konusunda sık sık sorulara muhatap olmuştur. Bu kişiler; Richard B. Cheney, Paul Wolfowitz, Richard Perle'dir. Bk. Murphy, "Bernard Lewis, Eminent Historian of the Middle East, Dies at 101". Bernard Lewis, ölümünün ardından Tel-Aviv'de bulunan ve en önemli Yahudi isimlerin bulunduğu Trumpeldor mezarlığına defnedilmiştir. Bk. Martin Kramer, "Bernard Lewis rests among the greats", *Jewish News Syndicate*, (16 Aralık 2023).

⁶⁶ Lewis'in örneklemine dair ayrıntılı bilgi için bk. Lewis, *İslam ve Batı*, 179-181.

⁶⁷ Lawrence Joffe, "Bernard Lewis Obituary", *The Guardian*, (06 Haziran 2018).

olduğu görülmektedir. Günümüz yenilik ve gelişmelerinden yola çıkarak tarihteki sistemleri yargılamak doğru bir yaklaşım olmamasının ötesinde akademik anlamda anakronik bir tutumdur. Lewis'in doğru bulmadığımız bu tutumu, İslam ülkelerinin yönetim anlayışları konusunda modern dönemde de yüksek standart arayışı içerisinde olmadıkları gerçeğinin göz ardı edilmesine gerekçe kılınmamalıdır.

Batı'dan İslamî yönetim anlayışına, eşitlik ve adalet ile ilgili problemlere dönük söz konusu eleştirilere Müslüman aydın ve düşünürler tarafından çoğunlukla savunmacı bir tarzda tepki gösterilmiştir. Bu kişilere göre eşitlik, İslam dini için bir amaç değil bir hak, fikir özgürlüğü ve adalet, İslam'ın temelinde zaten mevcuttur. Dolayısıyla İslamiyet aslında demokrasinin ta kendisidir. Şu farkla ki bu demokrasi, Batı'ninkinden çok farklı bir ruh ikliminde gelişen ve çok başka umdelere dayanan bir demokrasidir. Fransız devrimini müteakip eşitlik-kardeşlik-özgürlük devrim sloganlarının İslam'ın özünde var olan mefhumlar olduğu, İslamcılar tarafından uygun ayetler ve hadislerle dile getirilmiştir.⁶⁸ Oysa İslam'ın temelinde eşitlik, adalet ve fikir özgürlüğünün var olması, İslam toplumlarının tarihsel tecrübesinde bu ilkelerin işletilemediği gerçeğini değiştirmemektedir.

Sonuç

Lewis, Doğu-Batı kutuplaşmasının temel dinamiklerinden birini, dinî aidiyetler olarak görmektedir. Ancak ona göre söz konusu karşıtılıkta belirleyici olan husus, dinî mensubiyetten ziyade mensup olunan dinin hoşgörüyü engel olan kabulleridir. Lewis'e göre İslam ve Hıristiyanlığın evrensellik iddialarına sahip inanç sistemleri olmaları, muhatabın inanisine saygı kültürünün gelişmesine set çekmiş ve bu inançları benimseyen toplumların sık sık karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Son ilahi din anlayışı, misyon ve cihad telakkisi; siyasal, sosyo-kültürel, jeopolitik pek çok faktörün etkisi ile tarihsel düzlemde asırlarca süren çatışmalara neden olmuştur. Lewis, eserlerinde söz konusu çatışmaları ve karşıtlıkları besleyen faktörleri tahlil ve tenkide tabi tutarak her iki medeniyetin birbirine üstünlük sağladığı ve gerilediği süreçleri aydınlatmaya gayret etmiştir.

Bernard Lewis'i birçok oryantalistten farklı kılan en önemli özelliklerinden birinin polemikçi tutumu olduğunu söyleyebiliriz. Lewis'in çalışmalarının karakteristik özelliklerinden biri olan bu tu-

⁶⁸ İhsan Eliaçık, *İslam'ın Yenilikçileri II* (İstanbul: Med-Cezir Yayınları, 2002), 441-442. Cemil Meriç, *Bu Ülke* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 172-173. Krş. Rasim Özdenören, *Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 102.

tumu, zaman zaman alay ve tahkire varan bir üsluba dönüşebilmektedir. Bu tarzı da aslında duygularından sıyrılmadığını göstermektedir. Ancak Lewis'in taraflı, seçmeci ve alaycı tavrına rağmen pek çok konuda isabetli tespitler yaptığını söyleyebiliriz. Gerek oryantalizmin gerekse oksidentalizmin karşı kültürü okurken neredeyse her konuda muhatabını haksız görmesi bu meselenin en önemli handikabıdır. Çünkü savunmacı yaklaşım, hataların görülüp tespit edilmesini güçleştirmekte böylece ilerleme, gelişme ve yenilenme hususunda maalesef bir ivme oluşmamaktadır.

Sosyal bilimlerde tarafsızlığın güçlüğü haklı eleştirileri tespit etme noktasında problem teşkil ediyor olsa da söz konusu sorunu aşmanın yolları yok değildir. Oryentalistlerin taraflı yaklaşımlarının ürünü olan tespitlerden ziyade isabetli eleştirileri önemsenip bu konulara yoğunlaşmak da bir tercih olarak düşünülebilir. Ancak bu sahada yapılan çalışmalarda temel kaygı genellikle muhataba cevap vermektir. Belki de muhatabımızın fikirlerinde hiçbir değişiklik yaratmayacak çabalara enerji sarf etmeyi bırakmalı ve özeleştirici kültürümüzü geliştirmeliyiz. Özeleştirici kültürümüzün gelişmesi düşünsel ve eylemsel alandaki eksik ve yanlışlarımızı kabul etmemizi sağlayacaktır. Dışarıdan eksikliği gidermeye veya yanlışı düzeltmeye yönelik dikte edici bir yaklaşımın aksine bu yaklaşım değişim isteğini de beraberinde getirecektir. Nitekim değişim ve dönüşümün en etkili ve başarılı olanı, içerden ve gönüllü bir şekilde başlayanıdır.

Savunmacı yaklaşımların ve önyargı sorununun altında belirli bir kültür tarafından kuşatılmış ve o kültür içerisinde yetişen bilim insanlarının başka bir toplumun ürettiği şeyleri inceleme ve yorumlamalarının ne kadar mümkün olabileceğine dair epistemolojik bir tartışma yatmaktadır. Bu sorunları aşabilmek için bilimsellik temelli güncel epistemolojik yaklaşımlar geliştirilerek karşıt kültürün yeniden okunmasına ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Akgün, Birol. "Faşizm, Bilim ve Çatışmacı Zihniyet: Huntington, Lewis ve Batının Bitmeyen Düşmanları". *Liberal Düşünce* 9/35 (2004), 109-112.
- Alimoğlu Sürmeli, Zeynep. "Aliya İzzetbegoviç'in Din Anlayışının Siyasal Söylemine Yansımaları". *İslam ve Yorum IV.* ed. Fikret Karaman vd. 181-206. İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2020.
- Alimoğlu Sürmeli Zeynep. *Ehl-i Sünnet'in Kerrâmiyye Eleştirisi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018.
- Ateş, Süleyman. "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir". *Dini Araştırmalar Dergisi* 3/1 (1989), 7-24.

- Bağdâdî, Ebû Mansûr 'Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-. *el-fark beyne'l-firak*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. Beyrut: el-Matbaatu'l-'Asriyye, 1995.
- Bakır, Zülfiye Zeynep. "Doğu-Batı Kavramları Üzerinden Batı'nın Krizlerini Anlamak". *İnsamer*. 09 Kasım 2018. https://www.insamer.com/tr/dogu-bati-kavramlari-uzerinden-batinin-krizlerini-anlamak_1774.html
- Canetti, Elias. *Kitle ve İktidar*. çev. Gülşat Aygen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 11. baskı., 2022.
- Eliaçık, İhsan. *İslam'ın Yenilikçileri II*. İstanbul: Med-Cezir Yayınları, 2. Basım, 2002.
- Fuller, Graham E. *İslamsız Dünya*. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2010.
- Hanefî, Hasan - Câbirî, Muhammed Âbid el-. "Laiklik ve İslam". çev. Muammer Esen. *İslâmî Araştırmalar* 8/3-4 (1995), 160-165.
- Huntington, Samuel. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. çev. Elif Berktaş. Ankara: Panama Yayıncılık, 2021.
- İkbal, Muhammed. *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*. çev. Ahmed Asrar. İstanbul: Birleşik Yayınları, ts.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Özgürlüğe Kaçışım*. çev. Başoğlu Hasan Tuncay. İstanbul: Klasik Yayınları, 17. Basım, 2015.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Tarihe Tanıklığım*. çev. Alev Erkilet vd. İstanbul: Klasik Yayınları, 10. Basım, 2014.
- Joffe, Lawrence. "Bernard Lewis Obituary". *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/books/2018/jun/06/bernard-lewis-obituary>
- Kalın, İbrahim. *İslam ve Batı*. İstanbul: İsam Yayınları, 2021.
- Kramer, Martin. "Bernard Lewis rests among the greats". *Jewish News Syndicate*. <https://www.jns.org/bernard-lewis-rests-among-the-greats/>
- Lewis, Bernard. "Ben Doğruyum, Sen Yanlışsın, Haydi Doğru Ceheneme' Medeniyetlerin Buluşması ve Dinler". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/4 (2003), 129-138.
- Lewis, Bernard. *Çatışan Kültürler: Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2. Basım, 2021.
- Lewis, Bernard. *Demokrasinin Türkiye Serüveni*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 5. Basım, 2019.
- Lewis, Bernard. *Doğunun 300 Yıldır Cevabını Aradığı Soru: Hata Neredeydi?* İstanbul: Kronik Kitap, 12. Basım, 2022.

- Lewis, Bernard. *İnanç ve İktidar: Ortadoğu'da Din ve Siyaset*. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 4. Basım, 2021.
- Lewis, Bernard. *İnanç ve İktidar: Ortadoğu'da Din ve Siyaset*. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 4. Basım, 2021.
- Lewis, Bernard. *İslam Dünyasında Museviler*. çev. Belgin Çınar. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2. Basım, 2021.
- Lewis, Bernard. *İslam ve Batı*. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 3. Basım, 2021.
- Lewis, Bernard. *İslam'ın Krizi-Bitmeyen Savaş*. çev. Murtaza Özeren. İstanbul: Kronik Kitap, 2023.
- Lewis, Bernard. *İslam'ın Siyasal Söylemi*. Ankara: Kronik Kitap, 1. Basım, 2021.
- Lewis, Bernard. *The Crisis of Islam*. İngiltere: Wiedenfeld & Nicholson, 2004.
- Lewis, Bernard. "The Crisis of Islam-Holy War and Unholy Terror". Weidenfeld & Nicholson, 2003.
- Maalouf, Amin. *Ölümcül Kimlikler*. çev. Aysel Bora. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 54. Basım, 2021.
- Meriç, Cemil. *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Basım, 1996.
- Murphy, Brian. "Bernard Lewis, Eminent Historian of the Middle East, Dies at 101". *Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/local/obituaries/bernard-lewis-eminent-historian-of-the-middle-east-dies-at-101/2018/05/19/4f0db6b8-5bad-11e8-8836-a4a123c359ab_story.html
- Nisbett, Richard E. *Doğulular ve Batılılar Neden ve Nasıl Birbirlerinden Farklı Düşünürler?* İstanbul: Varlık Yayınları, 2015.
- Özdenören, Rasim. *Müslümanca Düşünme Üzerine Denemeler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Özel, Ahmet. "Dârülharb". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8/536-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Said, Edward William. *Şarkiyatçılık*. çev. Berna Yıldırım. İstanbul: Metis Yayınları, 17. Basım, 2017.
- Tatar, Burhanettin. "Gerçek ile Kurgu arasında 'Öteki'". *Milel ve Nihal* 2/2 (2005), 5-18.
- Turabî, Hasan Abdullah. *İslam Dünyanın Geleceği Alain Chevalerias ile Mülakatlar*. çev. Esmâ Demirtaş. İstanbul: Birey Yayıncılık, 1998.

Watt, Montgomery. "Western Approaches to the Understanding of the Quran". *Uluslararası I. İslam Sempozyumu*. 25-30. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985.

Zeynep Çelik. *Avrupa Şarkı Bilmez: Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2020.

Extended Summary

Bernard Lewis is an academic specializing in the Middle East and Islam. Widely recognized in academic circles, Lewis gained increased international recognition after the September 11 attacks. His works on Islam and the Middle East are considered main reference works in academic circles though there have been debates about his objectivity. Some criticize him for his close relationships with politicians, including advising George Bush for a period and question the impartiality of his approach in his works. The claim that he played a role with his academic studies in the shaping of the US's Middle East policies stands against his impartiality as an academician.

Especially in some academic circles in our country, the generally accepted approach towards him is that he has been objective. Bernard Lewis's placement of Turkey in a different place among the Middle Eastern countries, his glorification of Turkey's democracy adventure despite all its shortcomings, and his rejection of the Armenian genocide allegations might be said to have had an impact on this approach. Lewis's positive opinions about our country seem to have led to an acceptance that his findings on other issues were generally accurate since in these circles, we do not encounter critical approaches about whether Lewis was able to maintain his impartiality in his thoughts on Islam, Islamic thought, and the historical experiences of Islamic societies.

The lack of sufficient studies on Bernard Lewis' thoughts and criticisms of Islam prompted us to conduct this study. Therefore, with this article, we aimed to discuss the nature and extent of his objectivity or subjectivity by analyzing the basic dynamics of Bernard Lewis' thoughts towards a different culture and belief system. According to Bernard Lewis, religious beliefs have had a significant influence on the polarization of the Christian world and the Islamic world throughout history as both belief systems claim to be the ultimate true belief. Lewis expresses this with the concept of *triumphalism*. The triumphalist, who thinks that there is only one true belief and that this belief is his own, sees it as a sacred duty to convey this belief to others. According to him, this belief becomes visible in the understanding of mission in Christianity, and of jihad in Islam. Among these two belief systems that claim universality, according to Lewis, Islamic societies

have been more successful in fulfilling their claims. As for Christianity, it remained primarily a European religion.

Bernard Lewis thinks that Islamic thought contains some problems. The notion that Islam is the last true religion has inevitably led to the idea that all other belief systems are false. This understanding has caused serious problems in showing tolerance towards other beliefs. In this context, Lewis's comments on the concepts of *dar al-Islam* (domain of Islam) and *dar al-kufr* (domain of disbelief) are important. Lewis states that what is meant by these concepts are two completely separate worlds. He also says that according to Muslims, there can be no permanent peace between these two worlds. It is the duty of believers to convey the true religion of Allah to people in the regions defined as *dar al-kufr*, and this duty is carried out by jihad meaning holy war. According to him, the basis of this idea is the passages in the holy book of Muslims. Lewis's failure to mention the context of the verses on the subject and the historical processes that brought Muslims and other communities face to face are the issues he neglects in his studies. This approach and the frequent presence of such examples in his works cast a shadow upon his objectivity.

Lewis makes various criticisms of Islamic political thought as well. Obedience to the state ruler in all cases was inculcated on the grounds that *fitna* (civil strife) may occur, and this approach prevented the development of a better management mentality. In Islamic societies, jurists have given fatwas stating that the ruler must be obeyed in matters other than disobedience to Allah. However, in case the ruler disobeyed Allah, disobedience to the ruler was accepted as a right and even a duty. Despite this, it is not clear at what point the rights and duties in question will arise and how they will be implemented. Additionally, Lewis states that it is a problem that the *kadis* (judges) who will detect the administrator's rights violations are under the command of the sovereign. It would be absurd to expect Lewis who based his evaluations on the cases to emphasize that the religion of Islam talks about some principles rather than a certain type of government. Therefore, as a historian, he made analyses and criticisms based on the historical experience of Islamic societies. However, Lewis occasionally makes anachronistic mistakes while evaluating the historical experiences of Muslims through the lens of modern concepts such as elections and democracy. For example, Lewis's statements regarding the *bay'ah*, which is expressed to be an election, - that it does not mean that every Muslim is included in the election, on the contrary, the approval of the leaders in the bureaucracy, the army and among the *ulama* (scholars) is sufficient - can be mentioned in this context. Historically, the adventure of democracy is quite new, and in the past, not only in Islamic societies but also in

all societies there was no such thing as an individual having the right to elect the head of state.

It is seen that Lewis's criticisms of Islamic societies on the axis of East-West comparison contain some justified claims and critiques. However, one can also talk about the examples where his rightness is accompanied by his biased attitude. His statement that in the eyes of the holy warriors of any faith, regardless of religion, their opponents (infidels) are always wrong, and the believers are always right is true to a certain extent.

However, that he finds it strange the fact that Iraq was invaded by the Crusader-Jewish alliance is a widespread opinion in the Islamic world, and his insinuations that anti-American and anti-Israeli sentiment in the Islamic world has developed on unfair grounds, show that he does not succeed in being impartial. In the article, some other examples of Lewis's biased attitude are also analyzed and cited in detail. This style of Lewis who exhibits a polemical attitude in his works sometimes reaches the point of ridicule and insult. This attitude becomes more evident in the auditory and visual media. Specific examples of his attitude in question are included and discussed within the article.

In both oriental and occidental research, the parties accuse their interlocutors of not being objective and even of being malicious. Of course, the possibility that there may be some problems regarding objectivity in one culture's reading of another culture should be taken into consideration. However, it should not be forgotten that some problems that cannot be noticed from the inside can be seen more easily from the outside. For this reason, taking into account the reasonable criticism in the works of Lewis and many other orientalist will be useful in eliminating the deficiencies and creating momentum for renewal.